

Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a

Selin BİTİRİM OKMEYDAN, Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı,
İzmir/Türkiye, selin.bitirim@ege.edu.tr

ÖZ

Modernizmden postmodernizme uzanan tarihsel süreç içerisinde gözetim, bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan sınırları zorlayan gelişmelerle birlikte hem niceliksel hem de niteliksel olarak değişime uğramış ve bu değişim, yeni eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Modernizmde, panoptikon metaforu ile tanımlanan asimetrik gözetimin yerini; postmodernizmde, gözetimin son noktası olan omniptikon metaforu almış ve iktidarın denetsel işlevi maskelenmiştir. Panoptikondaki gözetimde dışarıdan gelen baskı ve zorlamaya dayalı denetleme, sinoptikon ve omniptikonda bireysel rıza ve gönüllülüğe dayalıdır. İktidarın panoptikondaki 'sıkıcı denetim' işlevi, omniptikona gelindiğinde 'haz veren ve eğlenceli' bir niteliğe dönüşmüştür.

Modernizm ve postmodernizm uzamında gözetim olgusunun geçirdiği yapısal dönüşümü, literatür taraması yönteminden yararlanarak ele alan bu çalışmada; panoptikon, sinoptikon ve omniptikon kavramları arasındaki farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu konu bağlamında çalışmalar gerçekleştirmiş öncü isimlerin düşünceleri üzerinden kuramsal altyapı oluşturulmuş ve belirlenen amaç doğrultusunda, postmodernizm ile birlikte değişen gözetim pratikleri, postmodern kültürün temel motifleri ekseninde açılmıştır. Bu doğrultuda günümüzdeki gözetimin, postmodernizmin dinamikleri ile uyumlu gelişim gösterdiği tespit edilmiş ve panoptikon boyutundaki gözetimde, iktidarın görünmeden bilinmesine karşın; sinoptikon ve omniptikonda varlığını tamamen gizilleştirerek yeniden ürettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Postmodern kültür, gözetim toplumu, panoptikon, sinoptikon ve omniptikon

Transformation of Surveillance Society in Postmodern Culture: From 'Panopticon' to 'Synopticon' and 'Omnipticon'

ABSTRACT

Within the historical process from modernism to postmodernism, surveillance has changed both as quantitative and qualitative via information and communication technologies that pushing the boundaries, and this change has brought new criticisms together. Asymmetrical surveillance which is defined by panopticon metaphor in modernism, has transformed to omnipticon that is the last point of surveillance in postmodernism. By this

transformation, control function of power has masked and it has deeply changed. In panoptic surveillance, control function of power is based on external pressure and coerce, but in synopticon and omnipticon, it is based on individual consent and volunteerism. The 'boring control' function of the power in panopticon has turned into a 'hedonist and entertaining' attribute when it comes to the omnipticon.

In this study, the structural transformation of surveillance in the process of modernism and postmodernism has been examined by using literature review method, and it is aimed to determine differences between the concepts of panopticon, synopticon and omnipticon. The theoretical infrastructure has been based on the thoughts of the leading figures working in this context. The aim of this study is to explain of the changing surveillance practices with postmodernism in the axis of the postmodern cultural motifs. In this respect, it has been determined that today's surveillance practices develops in harmony with the dynamics of postmodernism. It has been reached the conclusion that the power has been completely hidden its existence in synopticon and omnipticon, and has been reproduced itself, although the existence of power in the panopticon has been known but clearly not seen.

Keywords: Postmodern culture, surveillance society, panopticon, synopticon and omnipticon

GİRİŞ

İnsan yaşamının her alanını -doğrudan ya da dolaylı- kaçınılmaz bir şekilde etkileyen teknoloji, McLuhan'a (2005) göre toplumsal yaşamdaki değişimin en önemli itici güçlerinden biri olarak değerlendirilmekte ve toplumun ihtiyaçları, teknolojik gelişmelerin önünü açarken gelişen yeni teknolojiler de toplumsal yaşamı değiştirip dönüştürmeye hizmet etmektedir. Bu karşılıklı ilişki, alanyazında teknolojik determinizm kavramı ile ifade edilmektedir ve teknolojinin toplumsal yapı üzerindeki belirleyiciliğini vurgulayan teknolojik determinizm, "belirli bir ortamın veya teknolojinin toplum ve diğer sistemler üzerinde kesin olarak belirgin bir etkisinin olduğunu varsayan medyanın/teknolojinin ve toplumun nedensel ilişkisinin bir tür açıklaması" (Fuchs, 2016, s.279) olarak tanımlanabilmektedir. Teknolojinin sosyal hayat ile olan bu çift yönlü etkileşimi, birçok paradigmayı değiştirip dönüştürmekte; dahası, yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmektedir. Teknolojiye koşut olarak değişip dönüşen ve günümüzde yeniden tanımlanan paradigmalardan biri de gözetim olgusudur ve teknolojik gelişmeler, sürekli gözetime dayalı bir toplumunun varlığını kaçınılmaz kıldığı gibi, aynı zamanda gözetimin niceliğinin artmasında ve niteliğinin değişmesinde de aktif bir rol oynamaktadır.

Modernizm ile sistematik hale gelen gözetim olgusunu tanımlamada kullanılan panoptik bakış açısı, postmodernizmin gözetim pratiklerini yorumlamada yetersiz ve eksik kalmaktadır. Modernizmdeki gözetim olgusunun kökeni baskı ve zorlayarak denetim altına almaya dayanmaktayken; postmodernizmde, gözetimin denetsel işlevi maskelenerek saklanmakta ve bireyler, bilgi iletişim teknolojilerinin sınırsız evreninde gözetlenmeyi kendi rızaları ile gönüllü olarak kabul etmektedirler. Bilişim teknolojileri ile süreklilik kazanan gözetimde, panoptikon ile eşleşen 'yerel denetim' işlevinin; sinoptikon ve omniptikonda

'küresel denetim'e doğru kaydığı görülmektedir. Ancak iktidar, günümüzde küresel çapta kontrol sağlarken, denetim işlevini 'eğlence ve haz' ile eşleştirmekte ve panoptikondaki görünmezliğin yanına, omniptikonda bilinmezliğini de ekleyerek varlığını kamufle etmektedir. İktidar ve birey arasında süregelen asimetrik gözetim, panoptikonda olduğu gibi omniptikonda da devam etmektedir. Ancak omniptikonda, görünür olmaktan haz alma ve görünmeye gönüllü olma nedeniyle asimetrik gözetimin farkına varılamamakta ya da varıldığında umursanmamaktadır. Panoptikonda, dışarıdan gelen zorlamaya dayalı gözetim; omniptikonda, içten gelen ve görünür olmaktan haz alınan gönüllü gözetime evrilmiştir. Görünür olmayı, eğlence ve haz arayışının odak noktasına yerleştiren postmodernizm ise, gözetim olgusunda yaşanan söz konusu değişimleri kolaylaştırmaktadır.

Bu noktadan hareketle çalışma, modernizm ile sistematik hale gelen gözetim pratiklerinin, postmodernizm uzamında değişen niteliklerine ve postmodernizm ile birlikte ortaya çıkan yeni kavramlarına odaklanmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada, modernizmden postmodernizme gözetim toplumunun geçirdiği yapısal dönüşüm, postmodern kültürün temel motifleri kapsamında gözetim konusunda ortaya çıkan yeni kavramları ve gelişmeleri içeren literatür taraması yöntemi ile ele alınmıştır. Literatür taramasına temel oluşturan kuramsal altyapı, bu alanda önde gelen kuramcılarının ve düşünürlerin gözetime yönelik çalışmalarının, modernizm ve postmodernizm bağlamında sistematik bir şekilde sunulması ile oluşturulmuştur. Gözetime ilişkin ortaya atılan yeni kavramların incelendiği bu çalışmada, gözetimin modernizm ve postmodernizmde nasıl işlediği, bu iki ekseninde nasıl değişip dönüştüğü ve günümüzde geldiği nokta, kuramsal alana dayandırılıp sorgulanmış ve bir tartışma zemini oluşturulmaya çalışılmıştır.

Literatür taraması ile sınırlı bu çalışma, gözetimin günümüzde geldiği son noktaya dikkat çekerek panoptikon-sinoptikon-omniptikon kavramlarını bir bütün olarak kapsayacak şekilde gözetim konusunda izlenen güncel çalışmalara ve araştırmalara dair yeni bir tartışma alanı açabilmek amacıyla yazılmıştır. Çalışmanın ana eksenini bağlamında, gözetimin iktidarla olan ilişkisini panoptikondan, sinoptikon ve omniptikona uzanan tarihsel çerçevede bütünsel bir şekilde yorumlayabilmek için, öncelikle çalışmanın tikel bileşenlerini oluşturan modernizm ve postmodernizm kavramlarına yer verilecektir.

Modernizm ve Ötesi... Postmodernizme Kavramsal Bir Yaklaşım

Semantik açıdan yaklaşıldığında, 'post' ön ekini alan her kelime gibi 'postmodernizm' de bir terim olarak 'modernizm sonrası' anlamına gelmektedir. Ancak üzerinde halen tartışılan bir kavram olan postmodernizm, sosyal bilimlerin alanyazınına ilişkin disiplinlerarası birçok kavramın ortak yazgısını paylaşmakta ve herkes tarafından kabul edilen tek bir tanım üzerinden yorumlanamamaktadır. Postmodernizm kavramı, farklı disiplinlerin penceresinden incelendiği için, her bir disiplinin kendi kuramsal alt yapısına uygun şekilde gelişen pratikleri çerçevesinde ele alınmakta ve birbirine bağlı çok yönlü bir üretim sürecinin varlığını gerekli kılmaktadır.

Postmodernizmin öncü isimleri arasında yer alan ve postmodernizm ile birlikte anılan Michel Foucault, Jean-François Lyotard, Jean Baudrillard, Jacques Derrida, Gilles Deleuze, Henri Lefebvre, Julia Kristeva, Fredric Jameson, Félix Guattari ve Paul Virilio gibi önemli düşünür ve kuramcılarının her biri, postmodernizm kavramına yönelik tanımlamalar

eşliğinde farklı yorumlamalarda ve saptamalarda bulunmuşlardır. Ancak bu düşünürlerin kavramsal tanımlamaları altında postmodernizmi açıklamak, başka bir çalışmanın konusu olarak düşünülmelidir. Çünkü bu çalışmanın amacı, postmodernizmin temel özelliklerinden yola çıkarak postmodern kültür örüntülerini anlamak ve bilgi iletişim teknolojileri ile yaygınlık kazanan postmodern kültüre koşut olarak gözetim pratiklerindeki değişimleri ve günümüzde gözetimin geldiği son noktayı tartışmaktır. Postmodernizmi ve postmodernizme ilişkin herhangi bir kavramı açıklayabilmek için, öncelikle -genel hatları ile olsa da- modernizme yer vermek ve modernizmi açıklamak gerekmektedir.

Latince ‘Modernus’ kelimesinden türeyen ‘modern’ sözcüğünün ilk kez 5. yüzyılda Hristiyanlığı Paganizmden ayırt etmek amacıyla ve yeni olan Hristiyan dinini benimseyen toplulukları betimlemek üzere (Çiğdem, 2004, s.15) kullanıldığı bilinmektedir. Bir kavram olarak modernizm, özellikle Batı Avrupa’nın Orta Çağ’dan çıkıp Aydınlanma Çağı’na geçişini ifade etmekte ve Avrupa’nın Rönesans ve Reform hareketlerine sahne olan 16. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan tarihsel devingen bir süreci kapsamaktadır. Modernizm ‘Aydınlanma, Rasyonalizm ve Pozitivizm’ olmak üzere üç temel görüş üzerinde kendi düşünselliğini cisimleştirmiştir (Kaypak, 2013, s. 85). Buradan yola çıkarak modernizmin, tarihsel perspektifte siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, sanatsal ve felsefi gelişmelerle harmanlandığını ve çok boyutlu bir nitelik kazanarak toplumsal hayatı yeniden biçimlendirdiğini söylemek mümkündür.

Modernizme varlık kazandıran tarihsel dönemeçlere dikkat çeken Berman’a (2001) göre, modernizm tarihsel olarak üç aşamada biçimlenmiştir. 16. ve 18. yüzyıllar arasında, bireyleri geleneksel bağlarından koparılmış yeni bir hayat modelini deneyimlemeye zorlayan modernliğin toplumsal formları gelişmiş; daha sonrasında Fransız Devrimi siyasi ve iktisadi olarak bu örüntüye katkıda bulunup bireylerin yeni ve bağlayıcı kimlikler edinmesini sağlamıştır. Son olarak modernizasyon süreci ile birlikte kapitalizmin ve pazar ekonomisinin yayılması, modernizmin nihai aşamasını teşkil etmiştir. Modernizmin ortaya çıkış süreci ve serüveni hakkındaki tartışmalar geniş bir yelpazede karşımıza çıksa da; aklın ve rasyonalizmin, bu kavramın dayandığı temel nosyonlar olduğu konusunda görüş birliği sağlanmıştır. O halde modernizm, geleneksellikten kopuş ile birlikte ‘eski’nin ‘yeni’ye tabî olmasını içeren bir düşünce ve davranış biçiminin cisimleştirilmesi ile her alanda ‘yeni’ olanın olumlanıp kabul edilirken; rasyonelliğin, işlevselliğin ve aklın (akılcılığın) ön plana alınması ile ilgili bir süreci ifade etmektedir. Ancak Luckmann’ın (2003) da belirttiği gibi; insan aklının karmaşık doğası sonucu tarihsel süreçte yaşanan savaşlar ve felaketler, açlık ve yoksulluk gibi olumsuzluklar, modernizmin işlevselliğinin tek düze ve sıkıcı bir hal alması gibi sebepler, modernizmin temel ilkeleri olan akılcılık ve rasyonalizme inancı sarsarak bu kavramların tartışılmasına neden olmuştur.

Bu sonuçlar, nihayetinde postmodernizm kavramının ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır. “İlk olarak 1960’larda New York’taki sanatçılar ve eleştirmenler arasında kullanılmaya başlanan ve daha sonra 1970’lerde Avrupa’ya taşınıp Avrupalı kuramcılar tarafından geliştirilen postmodernizm” (Sarup, 2004, s.188), modernizmin savunduğu tüm değerlere bir tepki niteliğinde eleştiriler getirmekte ve modernizme bir başkaldırı olarak da kavramsallaştırılmaktadır. Bu açıdan postmodernizm, modernizme ait tüm düşüncelere ve

kültürel öğelere getirilen içsel bir eleştiri ve bir alternatif sunma çabası olarak değerlendirilmektedir. Bu çaba; kendini sanat, mimari, müzik, film, drama, edebiyat, bilim ve felsefe gibi yaşamın tüm alanlarında kendini göstermekte ve modernizme karşı radikal bir eleştiri şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Şaylan, 2006, s.62). Tablo 1’de♦ modernizm ve postmodernizm arasındaki farklılıklar şematize edilmektedir.

Tablo 1. Modernizm ve Postmodernizmin Şematik Farklılıkları

Modernizm (19. yüzyılın sonlarından 1940’ların sonuna)	Postmodernizm (1950’lerden günümüze)
Romantizm/Sembolizm	Patafizik/Dadaizm
Biçim (birleştirici, kapalı)	Biçimsiz (ayırıcı, açık)
Amaç	Oyun
Tasarım	Şans, Fırsat
Hiyerarşi ve Düzen	Anarşi ve Kaos
Uсталık/Akıcılık	İçi boş üretim/Sessizlik
Sanat Objesi/Tamamlanmış İş	Süreç/Performans/Devam eden, bitmemiş iş
Mesafe	Katılım
Yaratım/Bütünleştirme	Yaratmamak/Yıkım
Sentez	Antitez
Varlık, gerçeklik	Yokluk, taklit /üst gerçeklik
Merkezleme	Dağılma
Tür/Sınır	Metin/Metinlerarası
Semantik (Anlam bilim)	Retorik (Güzel konuşma, hitabet sanatı)
Paradigma	Dizim/Sentegma (Anlamli öğelerin birleşimi)
Söz diziminde birbiriyle ilişkili anlamli öğeler	Söz diziminde art arda sıralılık
Metafor (Benzeşim)	Kinaye, Benzerinin ismini kullanma (Ad Değişimi)
Seleksiyon, Seçim	Kombinasyon, Birleştirme
Kök/Derinlik	Meydanda olan/Yüzeysel
Yorumlama/Okuma	Yorumlama karşıtı/Eksik okuma (birden çok okuma)
İmge ve nesneler	İmge ve nesnelere yüklenen anlamlar
Okunabilir	Yazılabilir
Öyküleyici Anlatı (Makro Tarih)	Anti-Anlatı (Büyük anlatıların sonu)/Mikro Tarih
Ana Şifre (genel geçerlik)	Bireysel dil (bireye özgülük)
Semptom (Bulgu, Belirti)	Arzu
Tür	Mutasyona uğramış
Genital/Fallik (kadın ve erkeğe ait belirli psikoseksüel özellikler)	Çok şekillilik, çift cinsiyetlilik (kadın ve erkeğe ait belirleyici olmayan psikoseksüel özellikler)
Paranoya (Şüphe)	Şizofreni (Parçalanmışlık)
Kök/Neden	Farklılaşmış/İz
Tanrı Baba	Kutsal Ruh
Metafizik	İroni, Alay
Belirlilik	Belirsizlik
Üstünlük	Her yerde bulunma, sık bulunma

♦ Postmodernizmin temel özelliklerini şematize eden Tablo 1, postmodern kültürün bilgi iletişim teknolojilerine dayalı olarak hızla yayılan özelliklerini vurgulaması ve Lyotard’ın ‘postmodern durum’ kavramına yönelik bütüncül bir bakış sunması açısından önemli görülmektedir. Postmodernizmin temel motiflerini görünür kılan ve postmodernizmde gözetim pratiklerinin doğasının nasıl değiştiğine işaret eden bu tablo, çalışmanın ilerleyen başlıklarında incelenecek olan gözetim olgusunun, modernizm ve postmodernizm ekseninde geçirdiği değişim ve dönüşümü açıklamaya yönelik kullanılmıştır.

Kaynak: Ihab H. Hassan, “Toward a Concept of Postmodernism”, (içinde) **Postmodern American Fiction: A Norton Anthology**, (Edt.) Paula Geyh, Fred G. Leebron, and Andrew Levy, New York: Norton, 1998, s. 591-592’den uyarlanmıştır.

Tablo 1’deki karşılaştırma; postmodernizmin, modernizmden ayrılan keskin noktalarına işaret etmekte ve postmodernizmin temel motiflerini görünür kılmaktadır. Buna göre modernizm; pozitivizmin ve teknosantrizmin, toplumsal süreçlerde doğrusal ilerleme ve rasyonel planlamanın egemen olduğu, bilginin ve üretimin standardize edildiği olgusal bir süreç (Aslanoğlu, 1998, s.104) olmasına karşın; postmodernizm, modernizmin işleyişine ve her alandaki bu topyekûn dayatmacılığına karşı duran bir süreci tanımlamaktadır. Bu yönü ile postmodernizm; genel geçer önermelere karşı duran, özne olarak bireyin parçalanmışlığını kabul eden, çoğulculuk, geçicilik, parçalanma, süreksizlik ve kargaşayı tümüyle benimseyen (Harvey, 2010, s. 60) durumsal bir yapıyı temsil etmektedir. Burada sözü edilen durumsal yapı, toplumsal yaşam ile toplumsal yaşamın en önemli üretimi olan kültür üzerinde de belirleyici rol oynamakta ve postmodern kültür kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Postmodern kültür şemasının ise, günümüzde özellikle bilgi iletişim teknolojilerine dayalı olarak geliştiği ve bu yönü ile Lyotard’ın (1997, s.16) bilgisayar teknolojisinin hüküm sürdüğü endüstri sonrası toplumlarda var olan tüm bilgileri değiştirip dönüştüren postmodern durum• ifadesi ile örtüştüğü söylenebilmektedir. Çünkü Lyotard’a göre postmodernizm, teknolojik ilerlemelere bağlı olarak oluşan yeni bir durumu ve bilginin dönüşümünü ifade etmektedir. Bilginin dönüşümüne bağlı bu yeni durum ise, postmodern kültür kavramını ortaya çıkarmakta ve çalışmanın bütünselliği açısından bu kavramın açıklanmasını zorunlu kılmaktadır.

Postmodern Kültürün Yansımaları

Postmodernizmin toplumsal yaşama yansıyan ve kültürü yeniden üreten birçok niteliğinden söz etmek mümkündür. Bunlar; belirsizlik, parçalanma, kuralcılığın bozumu, ironi, ‘ben’in yitimi ve öznenin parçalanmışlığı, melezleşme, katılımcılık, karnavallaşma ve ‘her şey uyar/olur (anything goes)’ anlayışı (Soykan, 1993, s.118) olarak sıralanabilmektedir. Postmodernizme varlık kazandıran bu nitelikler, toplumsal yaşama dair her konunun yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmekte ve bu yönüyle kültürü de biçimlendirip dönüştürmekte ve yeniden üretim sürecine tabî tutarak toplumsal dinamikler üzerinde etkili olmaktadır. Modernizmin akılcılık ve rasyonalite söylemine karşın, postmodern kültürde bu değerlere karşı çıkış sonucu aklın ve rasyonelliğin silinip gitmesi söz konusudur ki; bu durum, ‘herkesin aynı anda haklı’ ve ‘her şeyin aynı anda doğru’ kabul edilmesine yol açarak toplumsal yaşantıda büyük açmazlara neden olmaktadır.

Modernizm evreninin bilgisi, sadece doğru ve yanlış olan üzerine kuruludur ve doğru olan da yanlış olan da bellidir, birbirinden kesin sınırlarla ayrılmıştır. Modernizmin, doğru ve yanlış arasındaki bu salınımı, ‘hem o hem de bu’ düşüncesi yerine, ‘ya o ya bu’

• Jean-François Lyotard, *The Postmodern Condition A Report on Knowledge* (1979), Manchester University Press, UK, 1984. *Postmodern Durum Bilgi Üzerine Bir Rapor*, Çev: A. Çiğdem, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

düşüncesinin benimsenmesini sağlamıştır (Karakurt, 2006, s.5-6). Modernizm felsefesinin tam aksine; postmodern kültürde, doğru ve yanlış arasındaki sınırın yok edilerek tek bir ‘mutlak doğru’ yerine, ‘birçok doğru’nun kabul gördüğü söylenebilmektedir. Böylece her düşüncenin ve her şeyin aynı anda ‘doğru’ ve herkesin aynı anda ‘haklı’ kabul edilme koşulu, toplumsal yapının izdüşümünde kendini göstermekte ve toplumsal yaşamda doğru ve yanlışın sınırlarının silikleşmesi ile birlikte kafa karışıklığına, toplumsal değerlerin aşınmasına ve bunların sonucunda kaosa neden olmaktadır. Postmodern kültürün toplumsal yaşamı doğrudan etkilediği alanlar ve bu etkilenen alanlar üzerindeki temel değişim ve dönüşümler, Tablo 2’de♦ aktarılmaktadır.

Tablo 2. Postmodern Kültürün Temel Özellikleri

Bütün zıtlıkların aynı anda mümkün olması	Bir gerçeğin diğer bir gerçeğe karşı gerçekliğinin yargılanmasına dayanan tek bir kriter yoktur.
Sosyal sınıfların sosyal gruplar ile yer değiştirmesi	Her birey, kendi karmaşık anlamlarını ve sembollerini geliştireceği birçok gruba aittir. Bu grupların her birinde birey, her deneyimini sınıflandırmanın mümkün olmadığı farklı bir rol oynayabilir. Medeniyetimiz insan yaşamının sadece yüzeyinde zorunlu olarak küreselleşmiştir.
Değer sistemlerinin dönüşümü	Postmodern çoğulcu toplumların tamamlayıcı bir parçası olan farklı tarzların ve şekillerin birlikte yaşaması için açıklık ve hoşgörü gereklidir.
Moda	Vurgu, içerikten ziyade şekle ve biçime yönelir.
Parçalanma	Yaşam, olayların arka arkaya eklenerek sıralanmasından çok, birbirinden bağımsız anların ve deneyimlerin bir araya gelmesi ile oluşur.
Farksızlaşma	Bireylerin ve kurumların kimliği bulanık, bölünmüş ve karmaşıktır.
Üst-gerçeklik	İnsan yaşamında fiziksel koşullar ve katı gerçekliklerden çok, simülasyon (benzeme, taklit) ve temsil daha önemli hale gelmiştir.
Sıralama (kronoloji) ve zaman	Bugün, geçmiş ve gelecek ile bağlantı kurar ve hem geçmiş hem gelecek, gerçeğin oluşumu ve geçici sınırlaması için bir araçtır.
Temelciliğin olmaması	Yapılandırılmış gerçeğin kapsamını ve süresini sınırlayan bir dayanağın değişmez varlığını reddeder.
Düzensizlik, kaos, kriz ve dengesizliğin bir norm olarak kabul edilmesi	Denge, statükoyu sürdürdüğü için ve yeni alternatiflerin olumsuz olarak algılanması nedeniyle arzu edilmez.
Taklit ve benzeme	İroni, parodi, taklit, karmaşa, alıntı, kendi kendine referans olma, kelime oyunu, şaka ve oyun vardır.

Kaynak: J. Tomás Gómez Arias and Laurentino Bello Acebrón, “Postmodern Approaches in Business-to-Business Marketing and Marketing Research”, *Journal of Business & Industrial Marketing*, 16(1), 2001, s. 9.

♦ Postmodern kültürün örüntülerini anlamaya yönelik bir şema olan Tablo 2, çalışmanın ‘Postmodern Kültürde Gözetim’ başlıklı bölümünde referans olarak kullanılmakta ve burada tikel bir şekilde resmedilen şematik özelliklerin, çalışmanın tümel evreni ile bağlantısı kurulmaktadır.

Tablo 2’de de görüldüğü üzere, postmodern kültürün temel özellikleri yaşama dair birçok alanı dönüştürmeye devam etmekte ve bu alanların yeni sorgulamalar ekseninde yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Bu tabloda postmodern kültür örüntülerine yönelik ortaya çıkan şemanın, bilgi iletişim teknolojileri ile toplumun geneline yayıldığı ve postmodern kültürün teknolojik gelişmelere bağlı olarak yaygınlık kazandığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda siber-uzay teknolojileri, yalnızca bir iletişim ağı olmaktan öte bir anlam taşımaktadır. Bu teknolojiler, sahip olduğu özellikler ve işlevlerinden dolayı toplumsal bir yapı olarak kendini ortaya koyarken; iletişim ağlarının kendisi de ‘postmodern bir kültür’ haline gelmektedir (Liska&Grune, 1999, s.23). Bununla birlikte postmodern kültürün yaşamın her alanında karşımıza çıkardığı değişim ve dönüşüm, çalışmanın ana izleğini oluşturan gözetim kavramı üzerinde de doğrudan etkili olmaktadır.

Yukarıdaki tablonun ortaya çıkardığı temel dinamiklere göre postmodern kültür, yeni bir toplumsal yapı inşa etmektedir. Esasında postmodernizm, sanayi sonrası toplumun yeni kültürel yapısını anlatır (Cangızbay, 1995, s. 67). Söz konusu yeni kültürel yapı ise, temelde göstergeler (görüntüler ve semboller) ve imajlar ile bunların sürekli tüketimi üzerinden oluşmaktadır. Ancak postmodern kültürün tüketim ideolojisi; sembolik tüketime dayalıdır. Sembolik tüketimde; tüketicilerin ürünleri fiziksel ihtiyaçlarından çok, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik satın almaları söz konusudur. Bu noktada tüketiciler, benlik kavramına uygun imaja sahip ürünlere yönelmektedirler (Azizağoglu&Altınışik, 2012, s. 40). Semboller aracılığıyla gerçekleştirilen tüketim edimi, bireylere sembollerin temsil ettiği değerleri yüklemekte, bireylerin kimliğini imajlara dayalı oluşturmakta ve bu imajlardan beslenen hazcılık (hedonizm) anlayışını beraberinde getirmektedir.

Postmodern kültürde hedonizme dayalı yeni tüketim biçiminin, ‘hedonik tüketiciler’ kavramını ortaya çıkardığı ve bu doğrultuda, postmodern kültürde akılcılık yerine; ‘arzu ve haz’ın önem kazandığı söylenebilmektedir. Mutluluk orijinli hareket eden postmodern kültürde kişilerin duygularını tatmin etmenin mutluluk ve haz verici olduğu; duygularını negatif yönde etkileyen davranışların da mutsuzluk ve acı vereceği görüşü hakimdir (Şengün&Karahana, 2013, s. 21). Buna göre, yaşamın her alanında ve tüm karar süreçlerinde haz odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi söz konusu olmaktadır. Bireysel arzuların belirleyici olduğu postmodern kültürde akla dayalı seçimler yerine, ‘arzular’ ve dolayısıyla ‘bireysel hazlar’ belirleyicidir (Yazıcı, 2013, s. 1495-1496). Sembollere, sembollere yüklenen anlamlara ve hedonizme dayalı bir tüketim kültürünün ve tüketici psişesinin oluşması, postmodern dünyanın yeni bireysel kimliklerini temsil etmektedir. Bu kimlikler ise, imajlar üzerinden inşa edilmektedir.

Postmodern kültürde tüketim edimi artık gerçek ihtiyaçlar üzerinden değil; imaj, kimlik, statü ve prestij gibi belirli göstergelere ulaşmak için sembolik tüketim üzerinden kurgulanmaktadır. Bu durum, Thorstein Veblen’in (2005) ‘Aylak Sınıfın Teorisi’ ismi ile Türkçe’ye çevrilen kitabında ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve somut bir eylem olan tüketimin, soyut ihtiyaçları karşılamak üzere gösteriş amaçlı bir niteliğe büründüğü ifade edilmiştir. ‘Gösteriş amaçlı tüketim’ paradigması, günümüzdeki postmodern kültürün yansımalarında yeniden hayat bulmakta ve postmodern kültüre yönelik tartışmalarda yol

gösterici olmaktadır. Günümüzde gösteriş tüketimi bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle hız kazanmakta ve sosyal medya aracılığı ile dünyanın her yerine yayılmaktadır. “Sosyal medya gösteriş amacı güdenler için çok verimli bir teşhir ortamı iken onları takip eden alt sınıflar için de önemli bir gözetleme alanı olagelmektedir” (Sabuncuoğlu, 2015, s.378). Böylece göstergelerin aracılık ettiği gösterişin tüketilmesi ile toplumda istenen görünürlük ve fark edirlilik mümkün hale gelmekte ve istenen toplumsal statü kazanılıp korunmaktadır. Veblen (2005), gösteriş amaçlı tüketim teorisinde tüketim güdüsünü, kıyaslama olgusu üzerinden açıklamaktadır. Buna göre, toplumda kabul gören bir imaja ve statüye sahip bireyler, diğerlerinin gözünde saygınlık kazanmakta ve onları kıskançlığa sürüklemektedir. “Çok sayıda insan için gözetlenmek ve gözetlemek; görmek, göstermek, görünmek dolayısıyla da beğenilmek, takdir edilmek, kıskanılmak hatta korkulmak vb. vazgeçilmez yaşam nimetlerine gönderme yapan olağan ve tarafsız (nötr) gerçekler” (Ataman&Çoban, 2016, s.35) olduğundan, bu durum, sosyal medyada göz önünde olma arzusunun süreklilik kazandırmakta ve hedonizmi, yaşamın her alanında odak noktasına yerleştirmektedir.

O halde, postmodern kültürde bireyler, kimliklerini ‘imaj’ üzerinden kurgulamakta ve sürekli ‘olunmak istenen’ statülerdeki insanların takipçileri olarak hareket etmektedir. ‘Olunmak istenen’ kişilerin yaşadıkları hayatlar, takipçi veya taklitçi olarak görülen diğer tüketici topluluklarına yol göstermektedir (Öze, 2014, s.68). Anderson’a (2002) göre postmodernizm, ‘seyir kültürü’nün bir ideolojisidir. Modernizm çağında ‘özne’ olan birey, postmodernizm çağında ‘nesne’ haline gelmiş olduğundan; artık bireyin kendisi değil, göstermek istediği yaşam tarzı önem kazanmıştır. Postmodernizmin önemli temsilcilerinden Foucault da “modern dönemde bireyin ölümü metaforuyla, bireyin modern teknolojiler tarafından üretilen bir nesne durumuna indirgendiğini vurgulamaktadır” (Şan&Hira, 2007, s.329). Teknoloji üzerinden inşa edilen sanal bir dünyada her an gerçeklik algısından ve gerçek dünyadan uzaklaşan bireyler, kendi hayatlarının öznesi olmaktan giderek uzaklaşmakta ve sanal gerçeklik içerisinde nesneleşmektedirler.

Bu doğrultuda, postmodern kültürün yaşamın her alanında varlık kazanması ve görünür hale gelmesi, bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı değişimin bir sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. “Boudrillard ve Lyotard gibi postmodern kuramcılar, sözü edilen dönüşümü yeni ve farklı bir bilgi anlayışına, enformasyon teknolojilerindeki sıçramaya bağlı olarak açıklamaktadırlar” (Şaylan, 2006, s.127). Postmodernizmin kendine özgü sosyo-kültürel dinamiklerini oluşturan ve yönlendiren bilgi iletişim teknolojileri, toplumsal ilişkilerde meydana gelen dönüşümlerin ve değişimlerin de öncül sebepleri arasında gösterilmektedir. Postmodern toplum, bilgi çağının ve teknolojinin yarattığı imajların toplumudur. Postmodern dünyanın kontrolü bilgisayarlardadır. Herkesin her türlü bilgileri veri bankalarında toplanır (Denzin, 1991, s.25). Postmodern kültür, her şeyden önce bilgi iletişim teknolojilerinin hüküm sürdüğü bir evrendir. Bu iletişim teknolojileri ile birlikte kitle iletişim araçlarından aktarılan mesajlar ise, bu kültürü yaygınlaştırmaktadır. Bilgi iletişim teknolojilerinin öncülüğünde hızla gelişen kitle iletişim araçlarının gündelik hayata bu denli nüfuz etmesi, bireylerin dijital dünya tarafından kuşatılmışlıklarını arttırmaktadır. Böylece bireysel her edimin dijital dünyada gözetlenebilir nitelik kazanması, gözetim toplumu kavramını toplumsal bir gerçeklik haline getirmektedir.

Günümüzde yaşanan bu duruma yönelik önemli çıkarımlarda bulunan Manuel Castells (2005), ‘Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür’ isimli üç ciltlik kitap serisi

içerisinde yer alan ‘Ağ Toplumunun Yükselişi’ isimli eserinde, toplumsal yaşamdaki tüm kurumların birbirine bağlı bir ağ biçiminde örüntüye sahip olduğuna vurgu yaparak günümüz toplumlarını enformasyon toplumu olarak adlandırmış ve enformasyon toplumu içerisinde maruz kalınan değişimleri ve dönüşümleri de bilgi iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü hıza bağlamıştır. Castells’e (2005) göre, bilgi iletişim teknolojileri küresel çapta birbirine bağlı bir sistem oluşturmakta ve toplumsal yaşam pratiklerini, bu sistemde var olmaya zorunlu hale getirmektedir. Bu teknolojiler, kişilerin özel yaşamlarının sürekli gözetlenerek analiz edilmesini ve yorumlanmasını mümkün kılmaktadır... Günümüzde yeni iletişim teknolojileri ile biçim değiştiren ve kolaylaşan gözetim; gelecekte, özel hayatın sınırlarının daha da daralacağına yönelik kuşkuları arttırmaktadır. Böylece gözetim toplumu kavramı gerçeklik kazanmaktadır (Okmeydan, 2017, s.362-363). Bu uzamda, bilgi iletişim teknolojileri tarafından kaçınılmaz bir gerçeklik haline dönüşen ve birbirine bağlı küresel bir ağ içerisinde büyüyen gözetim toplumunu, yeni paradigmlar ve tanımlamalar eşliğinde açıklamaya yönelik bir gereklilik ortaya çıkmaktadır.

Modernizmden Postmodernizme Gözetimin İnşası

Gözetim olgusu, geçmişten günümüze iktidarın en önemli işlevsel araçlarından biri olarak konumlanmıştır. Gözetim olgusunun kökeni insanlık tarihi kadar eskiye uzansa da ‘gözetim toplumu’ kavramı, ilk kez 1985 yılında sosyoloji profesörü Gary T. Marx’ın *The Futurist* dergisinde yayımlanan makalesinde• ortaya atılmıştır (Karahisar, 2014, s.223) ve “bilgisayar teknolojisiyle, bütünsel denetimin önündeki engellerin yıkıldığı bir durumu ifade etmektedir” (Saf, 2016, s.236-237). Gözetim olgusu, iktidarın kendi hegemonyasını kurup güç elde etmek ve elde ettiği gücü koruyarak geliştirmek üzerine kurulu araçsal bir süreci tanımlamaktadır. Bu süreç ise, eleştirel kuramcılara göre ‘araçsal akıl’ ile şekillenmektedir. Eleştirel kuramcıların araçsal akıl dedikleri, “modernizm sürecinde ortaya çıkan sanayi toplumlarında gözlemlenen totaliter tahakküm biçimleridir” (Marshall, 2001, s.180). Modernizmin temelinde yatan aydınlanma felsefesi ‘nesnel akıl’, öznelliğe dayalı ve faydacılık amacı güden ‘araçsal akla’ indirgemıştır. Bauman’a (2005) göre araçsal akıl, modernizmde insan davranışları üzerinde etkili olmuştur. İlk başta nesnel akıl ile doğayı denetlemek ve kontrol altına almak isteyen insan, modernizmin sunduğu teknolojik olanaklar ile birlikte diğer insanları ve toplumu kontrol edip tahakküm altına almaya başlamış ve böylece araçsal akli egemen kılmıştır. Araçsal akıl, denetim ve tahakküme dayalıdır ve özellikle teknolojik alanda yaşanan gelişmeler sonucu denetim ve teknik tahakküm altına giren insanlar, yaşamlarının her alanında iktidarın amacı doğrultusunda ve izni ölçüsünde özgür olabilmektedir.

Bu noktada Frankfurt Okulu’nun ve eleştirel kuramın en önemli temsilcilerinden Jürgen Habermas’ın araçsal akla yönelik eleştirilerini de hatırlamak gerekmektedir. Her ne kadar araçsal akıl terimini ilk ortaya atan düşünür Max Weber olsa da araçsal akla yönelik kapsamlı eleştirilerin Habermas tarafından dile getirildiğini söylemek mümkündür. Habermas, araçsal aklın insanlar üzerinde bir tahakküm biçimi halini almasını eleştirmiş ve araçsal aklın bir sonucu olarak modernizm içerisinde teknolojinin de gelişmesi ile birlikte

• Gary T. Marx, “The Surveillance Society: The Threat of 1984-Style Techniques”, *The Futurist*, 1985, pp. 22-24.

ortaya çıkan gözetim pratiklerini, kapitalist sistemde iktidarın varlığının ve devamının bir yolu olarak değerlendirmiştir. Habermas’a (2002) göre; gözetim, içinde yaşadığımız özel ve kamusal alanlarla iç içedir ve bu süreç, kapitalist düzende yeni iktidar ilişkilerini biçimlendiren devlet ve sermaye gruplarının iktidarlarını güçlendirmektedir. Gözetim toplumu içerisinde özel yaşamın gizliliği artık tehdit altındadır ve hem kamusal alan hem de özel hayat olmak üzere; yaşamın her kesitindeki bilgiler, her an iktidarın bilgisine sunulma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Bu bağlamda, sistematik gözetim pratiklerinin ilk olarak modernizm ile ortaya çıktığını ve gözetime yönelik eleştirilerin temellerinin de modernizm ile birlikte atıldığını söylemek mümkündür. İlk olarak modernizmin temsilcilerinden ve önde gelen düşünürlerinden Karl Marx♦, daha sonra Max Weber•, Frederick W. Taylor≈ ve Anthony Giddens→, gözetim pratiklerini modernizm ekseninde ele alıp tartışmışlardır. Sonrasında ise, ünlü romancı George Orwell’ın 1948 yılında yazın alanına kazandırdığı bir ‘korku ütopyası’ (distopya) olan ‘1984’ isimli kült eserinde edebî bir kavramsallaşmaya ulaşan gözetim olgusu, 20. yüzyılın en önemli postmodern düşünürlerinden biri olarak değerlendirilen Michel Foucault≡ tarafından ayrıntılı şekilde irdelenerek olgunluk kazanmıştır. Modernizm ve postmodernizmde farklı açılardan yorumlansa da temel olarak gözetimi, egemen ideolojinin arzu ettiği denetimi ve disiplini sağlayarak hegemonyanın devam etmesine yönelik sistematik bir süreç olarak tanımlamak mümkündür.

Marx için gözetim, kapitalist ekonominin hüküm sürdüğü ulus-devletlerde, egemen ideolojinin istemi doğrultusunda toplumun disipline edilebilmesinde önemli bir role sahiptir. Weber için ise, bürokrasi gözetimin bir parçasıdır ve emek ile sermaye arasındaki mücadelenin de bir unsurudur. Weber, gözetimin; ayrıntılı bir şekilde bilgileri kayıt etme ve dosyalama işlevi sağlama amacına dikkat çekmektedir (Sucu, 2011, s.127). O halde Marx ve Weber ile başlayan ve modernizm ekseninde uzanan ilk gözetim tartışmalarının, ağırlıklı olarak çalışma mekanları olan fabrikalardaki işçiler ve buralardaki bürokratik işleyişin kontrolü üzerinden açıklandığı söylenebilmektedir. “Marx’a göre gözetime dayalı iktidar ilişkileri, sınıf ilişkileri ekseninde atölyeler ile fabrikalarda; Weber’e göre de bürokratik iş bölümleri üzerinden modern örgütlerde su yüzüne çıkar” (Dolgun, 2015, s.104). Bu uzamda Taylor’ın geliştirdiği bilimsel yönetim modeli ile fabrikadaki işçilerin ve üretim sürecinin, yoğun bir şekilde denetim altına alınmasını sağladığı ifade edilebilmektedir. Böylece “denetim ve gözetim pratikleri ilk kez sistematik olarak Fordist dönemde Taylor’ın bilimsel yönetim ilkeleriyle kendisini sunmuştur” (Kalfa&Topateş, 2010, s.438). Taylor’ın, ‘Bilimsel Yönetim İlkeleri’ ile yönetime bilimsel bir yaklaşım kazandırdığı ve üretim faaliyetlerinde disiplin üzerinde durmasından hareketle gözetimi, işlevsel bir denetim aracı olarak konumlandığını söylemek mümkündür. Giddens da gözetimi, modern toplumları buluşturan ortak bir çatı olarak ele almakta ve toplumsal bütünleşme ekseninde

♦ Karl Marx, **Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili** (1. Cilt/Sermayenin Üretim Süreci), Çev. A. Bilgi, 3. Baskı, Eriş Yayınları, Ankara, 2003.

• Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Çev. T. Parla, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998 ve **Bürokrasi ve Otorite**, Çev. H. B. Akın, 7. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014.

≈ Frederick W. Taylor, **Bilimsel Yönetimin İlkeleri**, Çev. H. B. Akın, 7. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014.

→ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev. E. Kuşdili, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004.

≡ Michel Foucault, **Gözetleme ve Cezalandırma: Hapishanenin Doğuşu**, Çev. M. A. Kılıçbay, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2017 ve **İktidarın Gözü Seçme Yazılar-4**, Çev. Işık Ergüden, 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

açıklamaktadır. Giddens’a (2004) göre modernite; kapitalizm, endüstriyalizm, gözetim ve askeri güç (şiddet araçlarının kontrolü) olmak üzere dört kurumsal boyuttan oluşmakta ve gözetim, modern toplumlar ile geleneksel toplumları ayıran en önemli özelliklerden birine işaret etmektedir. Modernizm, geleneksel iş yapma biçimlerini değiştirmiş; üretim ve verimlilik arasındaki ilişkinin dinamiği çerçevesinde, işçilerin gözetim yolu ile denetlenmesi düşüncesi de gözetim pratiklerini işlevsel bir denetim aracına çevirmiştir. Bu bağlamda gözetim pratiklerinin, özellikle bilgi iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı dönüşüm ile gelişip süreklilik kazandığı söylenebilmektedir.

Orwell (2003) ise, gözetime distopyan bir bakış açısı ile yaklaştığı ‘1984’ adlı romanında, her şeyi izleyip her an gözetleyen ve kayıt altına alan ‘Büyük Birader’in varlığı ile yaygın bir gözetim ağı içerisinde hapsolmuş totaliter bir toplum yaşamı üzerine odaklanmıştır. Orwell bu romanında, ‘düşünce polisleri’nin toplumu sürekli gözetleyerek insanlar üzerinde uyguladığı baskı mekanizması ile iktidarın aleyhinde düşünüp davranmanın suç kabul edildiği korkuya, baskıya ve itaate dayalı bir toplumsal kültüre dikkat çekmektedir. Romanın tasvir ettiği totaliter toplum yapısı içerisinde insanlar, iktidar tarafından kontrol altında tutulabilmek için sistematik bir şekilde sürekli ve zorla gözetlenmektedir. Orwell, romanda betimlediği umutsuz dünyada totaliter kontrole yönelik korkularını, çoğunlukla devlet gözetimi ile ilintilendirmektedir. Oysa gözetim toplumu kavramı uzun zamandır, gözetim faaliyetlerinin, hükümetin sınırlarını aşarak günümüzde sosyal kanallara da ulaştığını göstermektedir... Gözetim, toplumun büyük kesimine kesin şekilde yayılmaktadır (Lyon, 1997, s. 82). O halde, bugün Orwell’in distopyasının da bir adım ötesine geçildiğini ve bilgi iletişim teknolojilerini sadece ‘Büyük Birader’ benzetmesi ile tanımlamanın eksik kalacağını ifade etmek mümkündür.

Artık bu teknolojilerin kendisinin, Aldous Huxley’in (2003) ‘Cesur Yeni Dünya’ isimli bir diğer distopik romandaki, ‘mutluluk hapi’ olarak tanımlanan ‘soma’nın• yerini aldığı ileri sürülebilmektedir. Öyle ki, bu teknolojilerin sunduğu mutluluk sanrısı içerisinde, insanların görünür olma eylemini artık zorla değil; gönüllü bir şekilde gerçekleştirdiği izlenmektedir. Baskı yerine gönüllü tercihler üzerinden şekillenen bu ayrım, aynı zamanda modernizm ve postmodernizmde gözetimin niteliğini ve doğasını değiştiren kırılma noktasını da temsil etmektedir. Bugün bilgi iletişim teknolojilerinin dayattığı gözetim olgusunun, Orwell’in 1984 isimli romanından çok; Huxley’in Cesur Yeni Dünya isimli romanında çizdiği distopik eksene kaydığını söylemek mümkündür. 1984’te insanların korku ve baskı ile denetlenmesi için ‘düşünce polisi’ adı verilen dışsal bir güce ihtiyaç duyulmaktayken; Cesur Yeni Dünya’da mutluluk ve haz ile denetim altına alınan insanlar, bu denetime dışarıdan herhangi bir zorlama ile değil, kendi bireysel rızaları ile gönüllü olmaktadır. Yine günümüz açısından değerlendirecek olursak, bugün gözetimin ortadan kalkmadığı; ancak niteliğinin değiştiği söylenebilmektedir. Lyon’a (2006) göre gözetimdeki bu değişim, postmodernizmin özelliklerinden♦ ileri gelmektedir. Postmodern kültürde artık insanlar dışarıdan gelen herhangi bir baskı, korku ya da zorlama ile gözetime tabî

• Romanın betimlediği sürekli haz arayan (hedonik) bir toplumda yaşayan insanların, mutlu olmak ve eğlenmek için içmek zorunda oldukları ve bir bakıma bağımlılık geliştirdikleri ilaç niteliğindeki yasal uyuşturucu.

♦ Bkz. Tablo 1 ve Tablo 2.

tutulmamakta; gözetlenmeyi kendi güvenlik ve mahremiyetlerinden feragat etme pahasına bireysel rızaları ile kabul etmekte ve bundan da mutluluk duymaktadırlar.

Postmodern Kültürde Gözetim Toplumu: Panoptikon-Sinoptikon-Omniptikon Üçgeni

Gözetim toplumunun oluşumu ile birlikte bu kavramın tanımlanıp açıklanmasında en çarpıcı ve dikkat çekici yorumlama, postmodern düşünce tarihinin önemli isimlerinden biri olan Michel Foucault’ya aittir. Foucault’nun (1975) gözetime yönelik etraflıca analizinde, İngiliz düşünür Jeremy Bentham tarafından tasarlanan ve Bentham’ın 1791* yılında basılan kitabında, gözetim altında tutulmak istenen tüm kurumlara uyarlanabilen ‘panoptikon’ adıyla anılan mimari yapı ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kelimenin özü incelendiğinde; ‘pan’ kelimesi bütün anlamına gelirken, ‘opticon’ kelimesi ise, gözlemlemek, görmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle yapı, yerine getireceği göreve uygun olarak bütünü gören, her şeyi gören anlamına gelir (Özdel, 2012, s.23) ve bugünkü anlamıyla gözetim toplumu kavramının tanımlanmasında önemli bir temsildir. Gözetim toplumunun ortaya çıkışı ve iktidar arasındaki ilişki, Foucault’nun 1975 yılında yayımladığı ‘Hapishanenin Doğuşu’ isimli kitabında panoptikon metaforuna dayandırılarak açıklanmıştır. Foucault’ya göre iktidarın ve disiplinin temeli olan panoptikon, günümüzde de toplum üzerinde iktidarın otoritesini açıklamakta (Mattelart, 2012, s.14) ve iktidarın varlığını her yerde hissettirmektedir. İktidarın unutulmasına ya da tahakkümünden çıkılmasına izin vermeyen bir paradigma olarak panoptikon, disiplin toplumunun önemli katmanlarından birini oluşturmaktadır (Dalgaldere&Kılıç, 2015, s.214). Foucault (2015), Bentham’ın ‘panoptikon’ adını verdiği ‘görünmeden görmeye’ dayalı ideal hapishane metaforunu, gözetim toplumu kavramını açıklamak için şu şekilde kullanmıştır:

Çevrede halka şeklinde bir bina; ortada bir kule; kulede açılmış olan geniş pencereler, halkanın iç cephesine bakmaktadır. Çevre bina hücrelere ayrılmıştır, hücrelerin her biri bina boyunca derinlemesine uzanır. Bu hücrelerin iki penceresi vardır: Biri içeriye doğru açıktır, kulenin pencerelerine denk düşer; diğeri dışarıya bakarak, ışığın bir baştan bir başa hücreyi kat etmesini sağlar. Bu durumda merkezi kuleye bir gözlemci yerleştirmek ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi ya da bir öğrenci kapatmak yeterlidir. Önden ışıktandırma sayesinde, karanlıkta kalan kuleden çevre hücrelerdeki esirlerin küçük silüetleri görülebilir. Kısacası, zindan kuralı tersine çevrilir; hücrenin apaydınlık hali ve bir gözcünün bakışı, karanlıktan daha iyi yakalar ki, karanlık eninde sonunda koruyucudur (s. 86).

Günümüzde iktidarların işleyiş mekanizmasını kavramak için Bentham tarafından ortaya atılan ve Foucault’nun söyleminde derinlik kazanan panoptikon metaforu, bilgi iletişim teknolojileri ile kuşatılmış bugünün dünyasını yorumlamada pratik bir kavrayış sunmaktadır. “Bentham’ın metni, kapitalizm ile birlikte toplumsal iktidarın geçirdiği yapısal dönüşüme gönderme yapmaktadır” (Özcan, 2015, s.193). Bu gönderme, egemen güç olan iktidarın hegemonyasını yaygınlaştırmak için, toplumdaki her bireye sınırları yine iktidarın otoritesi tarafından belirlenmiş ‘özgürlük sanrsı’ içerisinde hareket etmesine olanak veren bir ortamı ifade etmekte ve yerel bir gözetim işlevini yerine getirmektedir. Bentham ‘Panoptikon’ isimli kitabında gözetimi, bugüne kadar örneği görülmemiş ve bireylerin

* Jeremy Bentham (1791), **Panopticon: or the Inspection House**, LLC Kessinger Publishing, USA, 2010.

zihinleri üzerinde iktidar elde etmeye yönelik yeni bir yöntem (Mattelart, 2012, s. 13) olarak tanımlanmaktadır. Bozkurt'a (2014) göre, panoptikonda sürekli bir görünebilirlik hali vardır ancak görünürlük aslında bir tuzaktır. Mahkumlar 'görülmede' ancak 'görememektedirler' ve panoptikonun büyük etkisi de buradan kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda panoptikon, asimetrik bir gözetimi temsil etmektedir.

Bentham'ın ortaya attığı metaforu iktidarın işleyişi üzerinden ele alan Foucault'ya göre gözetim; hapishanelerden işletmelere, okullardan hastanelere kadar toplumsal yaşamın bütünüyle içindedir ve egemen güç olan iktidarın kendi hegemonyasını kurabileceği bir düzen yaratmaktadır. "Öyle ki; mahkumu iyi davranmaya, deliyi sakın olmaya, işçiye çalışmaya, okul çocuğunu özenli olmaya, hastayı tedaviye uymaya zorlamak için 'güç kullanmaya' gerek kalmamaktadır" (Bozkurt, 2014, s.102). Bu doğrultuda Foucault, 'gören mi iktidardır, görülmeyen mi, yoksa görülmeden gören mi?' şeklinde formüle ettiği yaklaşımında, mimariden ödünç aldığı panoptik bakış ile görünmeden görenin yarattığı iktidar alanının çekimi üzerinde durur (Sartori, 2004, s.7). Foucault'nun panoptikon temsiliinde kullandığı bu yaklaşımın, Yunan mitolojisindeki 'Panoptes' karakteri ile bağlantılı olduğu da söylenebilmektedir. "Yunan mitolojisine göre Argus Panoptes, her şeyi gören ama kendisi asla görülemeyen olağanüstü güçlü bir devdir. Bir söylenceye göre Argus'un sadece bir gözü vardır ve her şeyi, her zaman görebilmektedir... Diğer bir söylenceye göre ise, her yeri gözlerle kaplı bir bedeni vardır" (Pimenta, 2010, s. 267-268). Panoptikon metaforunu, her zaman her şeyi gören; hatta uyurken bile gözü sürekli açık olan mitolojik bir temsil üzerinden anlamaya çalışmak, aynı zamanda bizi panoptikonun iktidar ile ilişkisini düşünmeye de yönlendirmektedir. Buna göre söz konusu iktidar, sistematik ve sürekli bir gözetim ile toplumu denetim altında tutmakta ve ödüllendirip cezalandırma yoluyla bireyleri disipline ederek iktidarın hegemonyasından çıkılmamasını sağlamaktadır.

Gözetim olgusunun varlığı da birçok olgu gibi kapitalizme dayanmaktadır ve "işyeri gözetimi, nüfus gözetimi, insan aklının kontrol edilmesi, müşteri gözetimi ve bilgisayarlaşmış gözetim olmak üzere, kapitalizmde gözetimin beş boyutu dikkat çekmektedir (Çakır, 2014, s.109). Kapitalist düzen içerisinde giderek gelişen ve benimsenen bilgi iletişim teknolojileri, her boyutta gözetim pratiklerini kolaylaştırmakta ve yaşamın her kesitinde denetimin sürekliliğinin önünü açmaktadır. Aydoğanoglu'na (2011) göre, panoptikon kapitalizmde yeniden keşfedilmiştir ve teknolojik gözetimin işyerlerinde yaygınlaşarak uygulanmaya başlanması, işçilerin yönetim tarafından işyerinde denetlenmesini de beraberinde getirmiştir. Gözetim toplumunun giderek yaygınlaşmasına olanak veren bilişim teknolojileri, aynı zamanda kapitalizmin işleyişine de hız kazandırmaktadır. Helvacıoglu (2004) "eski Ortaçağ Tanrı'nın panoptikonu iken; yeni Ortaçağ, teknolojinin panoptikonudur" söylemi ile izlenen, kayıt edilen ve saklanan bilgilerin, iktidarın gözetimine işlevsellik kazandıran devingen bir denetim mekanizması haline dönüştüğüne dikkat çekmektedir.

Öyle ki bugün, bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile bireyler sadece çalışma yaşamlarında değil; özel yaşamlarında da gözetlenebilmekte ve veri bankaları aracılığı ile artık her an kayıt altına alınabilen her türlü iz, bireylerin yaşamlarının her kesitinde kontrol

edilip denetlenmesini kolaylaştırmakta♦ ve böylece iktidarın ‘bilme isteği’ (görünmeden her şeyi görme arzusu) sürekli bir şekilde karşılanmaktadır. “Gözetim, sosyal hayatın her alanına girerek bireylerin iktidarın bir parçası haline gelmelerine sebep olmaktadır. Sonuç itibarıyla sürekli olarak iktidar bilgiye, bilgi de iktidara eklemlenmektedir”• (Çaycı&Çaycı, 2016, s.162). Dolayısıyla gözetim ve denetimin olduğu her yerde, iktidarın kaçınılmaz varlığı karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bilgi iletişim teknolojileri ile biçimlenen ve gizilleşen elektronik denetim pratiklerinin otoriter niteliği güçlenmektedir. İzleme ve gözetleme faaliyetleri doğaları gereği, güç ve otoriteyi de içeren denetimin bileşenleridir (Savcı, 2002, s.335) ve bu süreçte ortaya çıkan gözetim toplumu, iktidar ilişkilerini de yeniden üretmektedir. Ne var ki, özel alan ile kamusal alan arasındaki sınırın giderek yok olduğu ve tüm gözetim sistemlerine bağlı bir şekilde varlığını devam ettiren günümüz toplumlarını sadece panoptikon kavramı ile anlamak olanaksızdır (Öztürk, 2013, s.133). Bu bağlamda panoptikon kavramı, gelişen teknolojiler ışığı altında ardıl kavramların doğuşuna zemin hazırlamakta ve bu kavramlar ile birlikte yeni sorgulamalara tabî tutulmaktadır. Bilgi iletişim teknolojileri, panoptikon kavramını elektronikleştirmekte, yerelliğinden uzaklaştırarak küreselleştirmekte ve bu kavramın siber bir mekanda dönüşüp değişerek yeniden ve sürekli olarak hayat bulmasını sağlamaktadır.

Sosyal medya araçları ve özellikle internetin yaygın kullanımı, dünyanın her yerinde dijital gözetimi kolaylaştırmakta ve kaçınılmaz kılmaktadır. Bu durum, Mark Poster’a (1990) göre süperpanoptikon¹, Zygmunt Bauman ve David Lyon’a (2012) göre akışkan gözetim², Mark Andrejeviç’e (2007) göre dijital kuşatma³, Roy Boyne’a (2000) göre panoptikon-sonrası⁴ gibi kavramlar ile açıklanmaktadır. Esasında panoptikon metaforundan türeyen bu ve benzeri kavramların tümü, panoptikonda olduğu gibi gözetimin baskı ile değil; elektronik hakimiyete dayalı gönüllü olarak kabul edildiği gerçeğine vurgu yaparak giderek küreselleşen ve dijitalleşen gözetim olgusunu açıklamak üzere kullanılmaktadır. Günümüzde panoptikonun katı sabitliği çözülmüş durumdadır, zira her şeyin ötesinde, panoptik-sonrası bir dönem hüküm sürmektedir (Bauman&Lyon, 2013, s.19). Günümüz dünyası, katı gözetimden ziyade, gönüllü gözetim pratikleri üzerine kuruludur ve gözetimin katı olan biçimi, sansür ve zor araçları ile başka türlü davranma hakkı tanımazken,

♦ Gözetim konusuna yönelik araştırmaların, ‘gözetim toplumu’ kavramını açıklamaya ve küresel çapta gözetimi mümkün kılan bilgi iletişim teknolojilerinin mevcut ve potansiyel tehlikelerini ortaya çıkarmaya yönelik olduğu söylenebilir. Bu nedenle spesifik bir araştırmadan ziyade; kimlik kartı numarası uygulamasından, MOBESE kamera kayıtlarına, bankamatik çiplerinden, iris, parmak izi ve damar kesiti kayıtlamasına, cep telefonlarındaki küresel konumlandırma sistemiyle işaretlenmeden, sosyal medya hesaplarına, arama motorları taramalarında oluşturulan kullanıcı bilgilerinden, tercihlere ve alışkanlıklara değin” (Binark ve Altıntaş, 2016, s. 315) birçok farklı konuyu ele alan ve bu çerçevede gözetim toplumunun nasıl oluşturulduğuna işaret eden araştırmalar dikkat çekmektedir. Son yıllarda büyük veri (big data), nesnelerin interneti (internet of things), bulut bilişim (cloud computing) ve veri madenciliği (data mining) gibi konulara da gözetim toplumunun yeni çalışma alanları arasında yer verildiği görülmektedir. Bkz: TÜBİTAK, *Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) 29. Toplantısı Kararları*, 2016.

• Özne-iktidar-bilgi ilişkisi için bkz. Michel Foucault, *İktidarın Gözü Seçme Yazılar-4*, Çev. Işık Ergüden, 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

¹ Mark Poster, *The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context*, University of Chicago Press, USA, 1990.

² Zygmunt Bauman and David Lyon, *Liquid Surveillance: A Conversation*, Cambridge, Polity Publications, UK, 2012. Akışkan Gözetim, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

³ Mark Andrejevic, “Surveillance in the Digital Enclosure”, *The Communication Review*, Vol: 10, No: 4, 2007, pp. 295-317.

⁴ Roy Boyne, “Post-Panopticism”, *Economy and Society*, Vol: 29, No: 2, 2000, pp. 285-307.

gözetimin gönüllü biçimi cezbederek ikna etmektedir (Çığ, 2016, s. 101). Bu doğrultuda modernizmde, zorlayıcı ve baskıya dayanan yerel bir gözetimi ifade eden panoptikondan; gönüllülüğe ve bireysel rızaya dayalı küresel çapta elektronik gözetimi tanımlayan -ve alanyazında en yaygın kabul gören şekliyle- sinoptikon• ve omniptikon♦ kavramlarına geçilmesi, postmodern kültürün gündelik yaşam örüntülerini anlayıp tanımlamak üzere kullanılan yeni izlekler olarak görünürlük kazanmaktadır.

İlk kez Norveçli sosyolog Thomas Mathiesen tarafından 1997 yılında□ ortaya atılan ve -panoptikonun tam aksine- çok olanın, az olanı izlemesi anlamına gelen sinoptikon kavramı, yeni bir sürece işaret etmektedir. Sinoptikonda insanların oturdukları yerden, bulundukları mekandan kopartılmadan, siber mekana çekilerek başkalarının hayatını gözetlediği bir gözetim süreci söz konusudur (Toktaş vd., 2012, s.33). Bu süreç, kitle iletişim araçlarının ve özellikle de televizyonun oluşturduğu ve küresel ticari medya tarafından yeniden üretilen bir gözetim mekanizmasının varlığını karşımıza çıkarmaktadır. “Synoptikon, küreseldir... Seyredilen (izlenen, gözetlenen) seyredene, izleyene, gözetleyene dönüşmüştür. Çok, azı seyretmektedir. Panoptikon, insanları gözleyebileceği mekanları kendisi yaratmakta, kendisi izlemektedir. Synoptikon ise, baskıya ihtiyaç duymaz. İnsanları, kitleleri, izlesinler diye yönlendirir, kışkırtır” (Çakır, 2014, s. 396-397). Televizyon başta olmak üzere radyo ve sinema gibi görsel işitsel araçlar ile büyük halk kitleleri, azınlıkta olan bir zümreyi (sanatçılar, futbolcular, siyasetçiler vb.) sürekli izlemekte, dinlemekte ve takip etmektedir. Çoğu zaman eğlence vaadi sunan ve çok olan seyirci kitlesinin, küçük bir azınlığı izlediği televizyon programları sinoptikona örnektir (Öztürk, 2013, s. 149). Özellikle günümüzün popüler yarışma programları, şovlar, diziler ve filmler; elektronik ekranlardan izlenen ünlü bir azınlığın, seyirciler tarafından sürekli gözetlenmesini mümkün kılarak sinoptikon örnekleri arasındaki yerini almaktadır. Orwell’in 1984’ü ile birlikte iyice popülerleşen ve sinema, roman gibi birçok popüler kültür ürününde boy gösteren panoptikon kavramından daha az bilinen sinoptikon, ‘Truman Show’ gibi filmler ve ‘Biri Bizi Gözetliyor’ gibi yarışma programlarıyla bilinmektedir (Güven, 2013, s.58). Böylece panoptikondaki yerelliğin bir adım ötesine geçerek küresellik ve gönüllülük esası üzerine kurulu sinoptikon, gözetime yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Sinoptikonda, küresel çapta popüler ve sürekli izlenecek olanı yaratmak esastır. “Medya, temel olarak sinoptik bir karaktere sahiptir; yani panoptikin tersine çoğunluğun azınlığı gözetlediği bir sistemdir, televizyon ile birlikte bu artmıştır” (Şener, 2016, s.59). Buna göre panoptikon, özel alanı kamusal alan içerisinde eritmeyi; sinoptikon ise, kamusal alanın aşınıp yok olmasını ve ortadan kalkmasını ifade etmektedir. Bu sayede gözetim, toplumsal bir rızaya dayanmakta ve bu rızanın durmaksızın üretimi ile küresel gözetime gönüllülük hali ortaya çıkmaktadır. Panoptikon insanları seyredilebilecekleri bir konuma zorla getirirken; doğası gereği küresel olan sinoptikon, baskıya ihtiyaç duymadan bireyleri izlemek için ayartır (Bauman, 2006, s.62). Buna göre panoptikon; merkezdeki gücün, diğer

• Thomas Mathiesen, “The Viewer Society: Michel Foucault’s ‘Panopticon’ Revisited”, **Theoretical Criminology**, Vol: 1, No: 2, 1997, pp. 215-234.

♦ Jeffrey Rosen, **The Naked Crowd Reclaiming Security and Freedom in an Anxious Age**, Random House Inc., USA, 2004.

□ Bkz: Mathiesen, **a.g.m.**, pp. 215-234.

bir deyiş ile iktidarın, yerel çevreyi zorla ve baskı ile denetlemesinin metaforu olmasına karşın, sinoptikon; çevrenin kendi iradesini ve rızasını küresel boyutta isteyerek; ancak farkına varmadan, iktidara teslim ettiği bir düzleme geçişi tanımlamaktadır.

Bilgi iletişim teknolojileri ile bilginin; zaman ve mekan sınırı olmaksızın, küresel çapta transferinin kolaylaşması ve internet ile sosyal ağların dünya çapında yaygınlık kazanması, sinoptikon kavramını da günümüzdeki gözetim pratiklerini açıklamada yetersiz bırakmış ve karşılıklı gözetimi tanımlamaya yönelik yeni bir kavramın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu durum, hukuk profesörü Jeffrey Rosen'ın 2004 tarihli Çıplak Kalabalık isimli kitabında herkesin herkesi, her an ve her yerde gözetlemesi anlamında ilk kez kullanılan omniptikon kavramını (Sprague, 2007, s. 2) ortaya çıkarmıştır. Günümüzde internet, çoğunluğun birbirini izlemesine olanak veren bir iletişim aracıdır ve internet ile birlikte sinoptikondan omniptikon kavramına geçiş gerçekleşmiştir (Toktaş vd., 2012, s. 33). Bir kavram olarak omniptikon, Rosen'a (2004) göre; internet çağında herhangi bir zaman diliminde, kimin izleyen ya da izlenen olduğunu bilmeyen bir çoğunluğun, birbirlerini sürekli gözetlemesine olanak vermektedir. Bu niteliği ile omniptikon kavramı, siber ortamda herkesin karşılıklı bir şekilde birbirini izlemesini ifade etmekte ve yine gözetim pratiklerinin değişen doğasından hareketle, 'gönüllü gözetim' üzerinden inşa edilen yeni bir toplumsal kültüre gönderme yapmaktadır. "İktidarın denetleyiciliğinin yerel düzeyde kaldığı panoptikon gözetimciliğinden, daha küresel bir denetleme ve gözetleme kültürüne geçmeyi ifade eden, çoğunluğun azınlığı izlemesinden (sinoptikon) sonra, gelişen teknoloji ile birlikte, herkesin herkesi izleyebildiği omniptikon aşamasına geçilmiştir" (Yağlı, 2015, s. 280-281). Bilgi iletişim teknolojileri ve sosyal paylaşım ağları aracılığı ile artık herkes, herkesi izleyebilmekte, görebilmekte, takip edebilmekte ve istediği şekilde yorumlayabilmektedir. Gözetimin burada ifade edilen omniptikon boyutu ile iktidar ve birey arasında asimetrik gözetim devam ederken; bireyler arasında simetrik gözetim gerçekleşmektedir.

Bu devingen süreç, gözetlemeyi ve gözetlenmeyi kesintisiz bir şekilde mümkün kılmaktadır ve omniptikon evreninde artık herkes, herkesi görüp izlemeye gönüllü hale gelmektedir. Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sonucunda hayatımıza giren sosyal medya araçları, gözetimi; klasik yöntemlerin başaramadığı kadar hatasız bir şekilde küresel çapta uygulamaktadır (Sönmez, 2016, s.264). Günümüzde dünya çapında yaygın bir şekilde kullanılan popüler sosyal paylaşım siteleri ve buralarda kazanılan beğeni ve arkadaş/takipçi sayısı üzerinden elde edilen toplumsal kimlik ve kişisel tatmin, herkesin birbirini izleyip birbiri tarafından izlenmeye gönüllü hale geldiği ve karşılıklı gözetle(n)menin yaşandığı omniptikonun en bilinen formu olarak varlık kazanmaktadır. Dışarıdan herhangi bir dayatma olmadan herkesin, herkes tarafından izlenmesinin korkulan değil; aksine, 'arzu edilen' ve 'haz veren' bir durum olması ve bu şekilde kimlik elde edilebildiğine yönelik bir algının oluşması, aynı zamanda postmodern kültürün önemli yansımalarından birine de vurgu yapmaktadır. Kimliğin her an değişebilir ve yeniden inşa edilebilir hale gelmesi, postmodernizm ile birlikte ortaya çıkmıştır (Akça, 2005, s. 11) ve postmodernizm içerisinde kendine her geçen gün artan oranda yer bulmaktadır. Postmodern birey; görüntülerin, imge ve imajların kutsandığı dinamik evren içerisinde kendini görünür kılma adına müthiş bir çaba sergilemektedir. Özellikle bilişim teknolojilerinin de yardımıyla, bireyin kendini yaşamın içinde ve her evresinde görünür kılma çabası, kendi kimliğini çeşitli göstergeler ve imajlar üzerinden inşa etmesinin ve tanımlamasının da bir yolu olarak göze çarpmaktadır.

Bu noktada, postmodern kültürün temel motiflerinin, omniptikona süreklilik kazandırdığını söylemek mümkündür.

Modernizmde, panoptikon ile karşımıza çıkan yerel gözetim pratiklerinin; postmodernizm ile birlikte evrilerek yerini, küresel ölçekte elektronik gözetimi mümkün kılan sinoptikon ve omniptikona bıraktığı görülmektedir. Günümüzde yaşamımız farklı izleme teknolojileri ve gözetim teknikleri ile denetim altında tutulmakta ve dahası, toplumsal yaşam içerisinde ‘haz veren ve eğlenceli’ bir hal alan bu denetime gönüllü bireyler ortaya çıkmaktadır. Kameralar gibi elektronik izleme ve kayıt araçlarının, çalışma yaşamının yanı sıra gündelik yaşama da entegre olması, sürekli bir gözetleme halinin oluşup kanıksanmasına yol açmaktadır. Gözetim toplumunun en karakteristik özelliği olan süreklilik olgusu ise, mekan kavramını da dönüştürmekte ve kentsel mekanlar, dev bir gözetim mekanizması haline gelmektedir (Koskela, 2000, s.243). Tüm gözetleme faaliyetleri, artık elektronik ekranlardan eş zamanlı olarak gerçekleştirilebilmekte ve bu durum, her alanda bilgi iletişim teknolojilerinin hüküm sürdüğü postmodern bir yaşam tarzı içerisinde omniptikon boyutuna ulaşan gözetimin, ortak bir küresel kültür olarak varlık kazandığına da işaret etmektedir.

Buna göre; bilgi iletişim teknolojilerinin ve özellikle internetin gelişmesiyle yaygınlaşan omniptikon, elektronik gözetim pratikleri içerisinde kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uzamda, gündelik gözetim giderek yoğunlaşarak sistematik bir süreç halini almakta ve iktidarın, bireyler üzerindeki hegemonyasını ve hedonizme dayalı denetim işlevini• kolaylaştırmaktadır. Günümüzde iktidar, özellikle bilgi iletişim teknolojilerinin sunduğu yeni platformlardan yararlanarak yeniden üretilmektedir. Teknolojinin ilerlemesi, bizi kablosuz ağlara daha muhtaç ve bağımlı hale getirmektedir. Bu kadar bariz olmayan bir başka itici güç ise, sosyal baskıdır. Ünlü insanların yaşadığı hayat her gün daha çok arzulanmakta ve hayatın, tıpkı onlar gibi, izleyici kitlesinin önünde ve izleyici kitlesi için yaşanması istenmektedir (Niedzwiecki, 2009, s. 26). Bu nedenle sürekli yeni ikonalar yaratmak, popüler ikonaların yerini almak ve görülen olanın cazibesine ulaşmak için, toplumsal bir gönüllülük hali söz konusu olmaktadır. Okur’a (2016) göre gözetim araçları, artık eğlence araçları olarak haz vermektedir. Gençler bu gözetim oyununa, hazzla ulaşmak için gönüllü olarak katılmaktadır. Gönüllü oldukları için de haz araçlarından vazgeçmek istememekte ve gözetimin her türünü, direnç göstermeden benimsemektedirler. Artık herkes kendi çevresinin ‘sıradan’ ünlülerini gözetlemekte ve herkes kendi çevresinin ünlüsü haline gelerek gözetlenmektedir. ‘İşteş gözetleme’ye dayalı sosyal ağlar, hem gözetlemek hem de gözetlenmek isteyen bireylerin eğlence ihtiyacını karşılamaktadır (Şener, 2016, s. 68-69). Bu durum, toplumsal rızanın inşa edilmesini de kolaylaştırmaktadır. Çünkü

• Hedonizmin iktidar tarafından bir kontrol aracı olarak kullanıldığına yönelik kavramlaştırmalar, yine Michel Foucault’nun *İktidarın Gözü Seçme Yazılar-4* isimli eserinde görülebilir. Örneğin, bkz. s. 49: “...İktidardan kurtulmak çok güçtür; çünkü iktidarın tek işlevi, Freudcu bir üst-ben gibi dışlanmak, bastırmak ya da cezalandırmak olsaydı, bu etkilerini ortadan kaldırmak ya da bu iktidarı yıkmak için bilinçlenmek yeterli olurdu. İktidar kendini bunlarla sınırlamaz: İktidar bedeni çalıştırır, davranışa nüfuz eder, arzu ve zevkle iç içe girer, işte onu bu çalışma içinde suçüstü yakalamak gerekir...” Bu anlayış daha önce de bahsedildiği gibi, *Veblen’in (2005) ‘Gösteriş Amaçlı Tüketim’* kuramına koşturarak günümüzde sosyal medyanın hedonist bir şekilde ‘gösteriş tüketimi’ amacıyla kullanılması ile de açıklanabilmektedir. Böylece bireyler sosyal medyayı kullanarak kendilerine haz veren yeni imajlara, kimliklere ve toplumsal kabul gören statülere ulaşmayı amaçlamakta ve bu yönüyle sosyal medya, iletişim sağlayan bir araç olmaktan çıkıp hedonizmi sürekli kılan bir yaşam amacı haline gelmektedir.

toplumdaki bireyler artık kendilerini sadece görünür değil, göze hoş gelecek şekilde görünür kılma yarışı ve telaşı içerisinde olduklarından, görüntüyü ön plana taşıyan bir toplumsal rızanın inşa edilip bu rızanın sürekli yeniden üretilmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar.

Bugün zorlama, baskı ve tehditle gözetimin yerini alan; gönüllülük, eğlence ve bireysel rızaya dayalı gözetimin hüküm sürdüğü son nokta, postmodern kültür yapısına koşut gelişim göstermektedir. Modernizmin gözetim pratikleri, panoptikon metaforu ile açıklanabilirken; postmodernizmdeki gözetim olgusu, sinoptikonun da ötesinde omniptikon kavramı üzerinden hayat bulmakta ve tüm gözetim pratikleri bu kavram ve kavramın temsil ettiği değerler bağlamında, yeniden şekillenip dönüşmektedir. Bu dönüşüm ise, gözetimin ve ona bağlı iktidar ilişkilerinin, çağa uyarlanarak sürekli yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Bilgi iletişim teknolojileri, gözetim ve iktidar ilişkilerinin yanında bireyleri de değiştirip dönüştürmektedir. “Klasik gözetim aktörlerine bugün artık bireyler de eklenmektedir. Bireyler, yeni teknolojilerle yalnızca birbirlerini gözetlemekle kalmamakta, aynı zamanda gözetlemeyi kolaylaştıracak enformasyonun üretimi için dijital mekanda durmaksızın ve gönüllü bir şekilde veri üretmektedirler” (Şener&Kuş, 2015, s.71). Bu doğrultuda panoptikonun ötesinde, bilişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte sinoptikon ve omniptikon tanımlamalarının bir gerçeklik olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Bu gerçekliğin odağında ise, panoptikonun bireyleri zorlama ve baskı ile görünür kılan yapısının aksine; sinoptikon ve özellikle omniptikonda, haz ve eğlence arayışı ile görünür olmaya gönüllü hale gelen bireylere dayalı bir evrenin varlığı dikkat çekmektedir.

O halde postmodern kültür, gözetim pratiklerinin yanı sıra bireylerin de değişmesinde etkili olmakta ve artık gözetle(n)meye gönüllü bireyler, “sürekli kaydeden ancak hatırlama gerekliliği olmaksızın şimdide yaşayan; tarihselliğe ilişkin bilincini yitirmiş; kendini ifade etme saplantısına tutulmuş, buna karşın derinliğini yitirerek bir yüzeye dönüşmüş; bağlamından kopuk bir veriler denizinde yüzen; kendisi de bir veri haline dönüşerek metalaşmış bir özne” (Özgül, 2015, s.99) haline gelmektedir. Postmodern kültürün yaşama yansıyan değerleri bağlamında, bilişim teknolojilerinin çerçevelediği yanılsamalar evreninde insanlar, mutluluk ve özgürlük sanrısı içerisinde bilinçsiz bir şekilde yaşamaktadırlar. “Postmodernizm, modernizmin dayatmacı değerlerine karşı yabancılaşmış ve kişiliği, kimliği parçalanmış, bilinci yaralanmış bir insanın yaşadıklarının kavramsallaştırılmasıdır” (Gül, 2016, s.96). Böylece ‘anı yaşa, sakın kaçırma’ mottosuyla zamanın gelecek uzamından ‘şimdi’ bağlamına indirgenip ‘an’ın kutsanması, yaşamda ve insanî ilişkilerde derinlik yerine yüzeyselliğin ve sığlığın hakim olmasına yol açmaktadır ki; bu hakimiyet, her şeyin görüntüye indirgenmesini, içeriğin boşaltılmasını ve yüzeyselleşmesini de beraberinde getirmektedir.

Postmodernizm uzamında teknolojik gelişmeler ile birlikte değişip dönüşerek yeniden tanımlanan ve omniptikon boyutuna ulaşan gözetim, panoptikonda olduğu gibi zorla görünür olmaya değil; bireylerin rızasına ve gönüllü tercihlerine dayanmaktadır. Gözetim toplumu, artık gönüllü bir şekilde içinde var olmak istenen küresel bir eğlence kültürünü temsil etmektedir. Gözetle(n)me ise, günümüzde gözetimi kesintisiz bir şekilde mümkün kılan bilgi iletişim teknolojilerinin hükümlerinde, giderek yayılan sürekli bir haz ve eğlence arayışının hakim olduğu ve sürekli görünür olmaktan mutluluk duyulan bir yaşam amacı haline gelmektedir. Bu nedenle günümüzde gözetim, postmodern kültürün yeni fetişlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda gözetimin, her geçen gün

kendine artan oranda yer bulduğunu ve artık bireysel rızaya dayalı, gönüllü olarak kabul edilip kanıksandığını ve postmodern kültürün motifleri ile uyumlu olan omniptikonda görünürlüğe isteyerek hapsolunduğunu söylemek mümkündür. Ne var ki, iktidarın baskısına dayalı panoptikon nitelikli gözetimden, bireysel isteğe bağlı omniptikon boyutuna ulaşan gözetime geçilmesi, sınırları yine iktidarın kendisi tarafından çizilmiş bir ‘özgürlük yanılması’ yaratmaktadır. Panoptikondaki iktidarın görünmeyen ama bilinen varlığına karşın; omniptikondaki iktidar, artık hem görünmemekte hem de bilinmemektedir. Bu nedenle omniptikon boyutlu gözetim, denetim işlevini hedonizm ve eğlencenin arkasına sakladığı için iktidarın varlığını tamamen gizilleştirerek hüküm sürmesine ve bu bağlamda yeniden üretilmesine yardımcı olmaktadır.

Bu noktada Amerikalı yayıncı ve yapımcı Andy Warhol’un “herkes bir gün 15 dakikalığına ünlü olacak” sözü, bir yönüyle gözetim kültürünün derinlikten yoksun yüzeyselliğine ve gelip geçiciliğine vurgu yaparken; bir yönüyle de artık ceplerimize sığabilecek kadar küçülen ve bağımlılık yaratan bilgi iletişim teknolojileri sayesinde, sosyal paylaşım ağlarına dahil olan herkesin kendi dijital mecrasında inşa ettiği kimlik üzerinden mutlu olabileceğine işaret etmektedir. Üstelik teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı omniptikonun varlığının ve sahip olduğu gücün de kaynağını oluşturan bu nokta, bugün bir adım öteye taşınmıştır; çünkü herkesin herkesi, her an ve her şekilde karşılıklı gözetlemesini mümkün ve eğlenceli kılan omniptikon, sürekli gözetle(n)me ile elde edilecek mutluluğu dakika ile sınırlamamaktadır. Sürekli görünür olmak, görüntüler üzerinden kimlik inşa etmek, istenen görüntülerle imaj, statü ve prestij kazanmak, kendini görünür kılmaktan haz ve mutluluk duymak, aynı zamanda postmodernizmin ve -sonrasının- temel motifleri arasında yer almaktadır. Hem karşılıklı hem de sürekli gözetimi olanaklı ve eğlenceli hale getiren omniptikon; bu yönüyle, iktidara yeni denetim pratikleri kazandırmakta ve küresel çapta onaylanan işlevsel bir gözetim deneyimi sunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanlık tarihi kadar eski olan gözetim olgusunun, ulus-devlet anlayışına dayanan modernizm ile birlikte sistematik hale geldiği ve her zaman iktidarın en etkin yönetsel denetim araçlarından biri olarak değerlendirildiği görülmektedir. İktidar ve gözetim arasındaki bağ, gözetim kavramının sorgulanmasının da başlangıcını ifade etmektedir. Postmodernizme gelindiğinde ise, gözetimin tamamen yapısal bir değişim geçirdiği söylenebilmektedir. Postmodernizmin parçalanmışlıktan beslenen karmaşık kimlik bilinci içerisinde hareket eden bireyler, hem dijital ortamda var olmak istemekte hem de dijital görünürlüğün mutlak sonucu olan mahremiyetini ve özgürlüğünü kaybetme ikilemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle teknolojik ağların yaygınlaşması ile birlikte, bireysel mahremiyetin yok edilmesinin getirdiği toplumsal sancıya karşılık; yine teknolojinin yardımıyla, bireyi her zamankinden daha çok görmeye ve görünmeye iten sürekli bir haz ve eğlence arayışının varlığı, postmodern kültür içerisinde yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve hayatın her alanına nüfuz etmesi, bireysel özgürlükleri giderek kısıtlamakta ve özel alan ihlallerine yönelik şikayetleri beraberinde getirmektedir. Ancak bu şikayetlere rağmen, özel alanı kamusalılaştıran ve bireyi sürekli görünür kılarak metalaştıran ve kişisel mahremiyeti zedeleyen her türlü mecra

ve teknolojik çevre içerisinde yer almaya karşı oluşan arzu ve gönüllülük hali de eş zamanlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Örneğin; günümüzde kişisel bilgilerin iktidar özneleri ile istenildiği an paylaşılabileceği düşüncesi, bu durumun yol açabileceği muhtemel yaptırımların ve olumsuz sonuçların varlığına rağmen, kişileri sosyal medya kullanımından alıkoymamaktadır. İktidar ve gözetim arasındaki ilişkinin yeniden sorgulanmasına neden olan bu saptama, gözetim çalışmaları kapsamında da oldukça dikkat çekici ve düşündürücüdür. Bu nokta, aynı zamanda modernizm ve postmodernizm arasında uzanan temel yapısal farklılığa da işaret etmektedir. Modernizmdeki gözetimin, 'denetim' işlevinin aksine; postmodernizmde, bu denetim işlevinin maskelenerek gözetimin kendisinin yeni bir 'fetiş' haline geldiği ve 'eğlence' niteliği kazandığı görülmektedir. Panoptikondan, sinoptikon ve omniptikona uzanan düzlemde gözetim pratikleri, panoptikonun zorla ve baskıya dayalı gözetiminin yerine sinoptikon ve omniptikonu getirerek gözetimi değiştirip dönüştürmekte ve iktidar ile gözetim arasındaki ilişkinin modernizm ve postmodernizm uzamında -hatta postmodernizm sonrasında- yeniden saptanıp yorumlanmasını gerekli kılmaktadır.

Modernizm ile birlikte sistematik yapı kazanan gözetim kavramı, postmodernizme dayalı olarak evrilmiş ve günümüzde yine yapısal bir dönüşüme uğramıştır. Öyle ki, artık bilgi iletişim teknolojilerinin hakimiyetinde gelişen yeni toplumsal gerçeklik, postmodernizmin de bir adım ötesinde dijimodernizm (dijital modernizm) kavramı ile tanımlanır ve sorgulanır hale gelmiştir. Teknolojide yaşanan devrim nitelikli gelişmelerin her alana yansması ve toplumsal yaşamı adeta mutasyona uğratması postmodernizmi gölgede bırakmış ve dijimodern bir çağın başlamasına da öncülük etmiştir. Belirli bir dönemi temsil eden her 'izm'in bir gün sona ereceğinin ya da değişip dönüşeceğinin ön kabulü ile postmodernizm, modernizm sonrasında tanımlamak için kullanılan bir kavram olarak ele alındığında, son dönemlerde postmodernizmden sonrasında tanımlamak üzere yeni kavramların varlık kazandığı görülmektedir. 'Postmodernizm sonrası' için dijimodernizm ile birlikte; metamodernizm, post-postmodernizm, hipermodernizm, altermodernizm, kozmodernizm ve otomodernizm gibi yeni kavramlar tartışılıp yorumlanmaktadır. Aralarında çok ince bir sınır ve farklılık olan bu kavramların tümü, toplumsal bazda yeni bir anlayış seviyesinin ve farkındalığın gelişmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Postmodernizmden sonrasında tanımlamak için ortaya atılan bu yeni kavramlar, toplumda hakim olan genel bir görüşü yansıtmakta ve yaratmaktadırlar.

Günümüzde başta teknolojik gelişmeler olmak üzere, toplumsal yaşama dair her şeyin birkaç yılda bir yeniden inşa edildiği, bakış açıları ve yorumlamaların bile sürekli değiştiği bir sürecin perspektifinden bugün geline nokta sorgulandığında, gelecekte gözetim pratiklerinin çok daha yıkıcı bir boyut kazanacağını öngörmek mümkündür. Postmodernizmden sonrasında ruhunu yansıtmak için ortaya atılan yeni kavramların penceresinden bakıldığında, alternatif gelecek senaryoları lehine yanıt arayan sorular da çoğalmaktadır. Gelecekte olacılara ne kadar hazırız? Bugüne kadar okuduğumuz ya da bilim kurgu filmlerinde ve dizilerinde izlediğimiz distopyalarda asla gerçekleşmez dediğimiz durumlara karşı aksiyonumuz ne olacak? Bugün tahmin bile edemeyeceğimiz buluşların, yeni araçların ve yöntemlerin olasılığına dayalı fütüristik teknolojiler, bilim kurgu filmleri ve dizilerinde hayal ürünü olarak sunulurken, bunların gelecekte

olmayacağını garantisini kim verebilir? Yaşamımızı kolaylaştırması ve özgürlük sunması beklenen teknolojiler aracılığıyla inşa edilen sanal gerçeklik içerisinde gözetimin varacağı son nokta neresidir? Bu gibi sorular halen yanıt beklerken gözetime yönelik araştırmaların yeni kavramları içeren kuramsal çalışmalarla desteklenmesi, spesifik bir konuda farklı paradigmalardan geliştirilmesi açısından değerli bir çaba olarak görülebilmektedir. Böylece yeni kavramları içeren çalışmalarla konuya özgün katkılar yapılması da mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akça, G. (2005). Moderninden postmoderne kültür ve kimlik. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (15), 1-24.
- Anderson, P. (2002). *Postmodernitenin kökenleri* (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arias, J. T. G., & Acebrón, L. B. (2001). Postmodern approaches in business-to-business marketing and marketing research. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 16 (1), 7-20.
- Aslanoğlu, R. A. (1998). *Kent, kimlik ve küreselleşme*. Bursa: Asa Kitabevi Yayınları.
- Ataman, B., & Çoban, B. (2016). B. Çoban & B. Ataman (Der.), Gözetim toplumu [Panoptikon] içinde *Alternatif medya ve anti-gözetim* (s. 33-47). İstanbul: Elektrik Mühendisleri Odası.
- Aydoğanoglu, E. (2011). *Emek sürecinin dönüşümü*. Ankara: Kültür Sanat-Sen Yayınları No: 5.
- Azizaoglu, A., & Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, sembolik tüketim ve marka. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 33-50.
- Bauman, Z., & Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme* (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berman, M. (2001). *Katı olan her şey buharlaşıyor* (Ü. Altuğ & B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Binark, M., & Altıntaş, M. (2016). Veri ikizlerimizin farkında mıyız? Dijital gözetimin çeşitli boyutlarına karşı farkındalık... B. Özçetin, vd. (Edt.), *Yeni Medya Çalışmaları II. Ulusal Kongre Kitabı* (26-27 Şubat 2015) içinde (s. 315-334). İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Bozkurt, V. (2014). *Endüstriyel & post-endüstriyel dönüşüm-bilgi, ekonomi, kültür* (3. baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Cangızbay, K. (1995). *Sosyolojiler değil sosyoloji*. İstanbul: Liberte Yayınları.
- Castells, Manuel (2005). *Enformasyon çağı I: ekonomi, kültür ve ağ toplumunun yükselişi* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, M. (2014). Yeni medyaya ilişkin eleştirel yaklaşımları ve tespitleri ile Christian Fuchs. M. Çakır (Edt.), *Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar* içinde (s. 81-130). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çakır, M. (2014). *Görsel kültür ve küresel kitle kültürü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çaycı, A. E., & Çaycı, B. (2016). İletişimin dijitalleşmesi: dijital gözetim ve mahremiyet. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2 (1), 157-169.

- Çığ, E. Ç. (2016). Dijital çağda bakışın politikası: panoptikon ve aleniyet ilkesi. *Toplum ve Demokrasi Dergisi, (Tematik Yazılar)*, 10 (21), 91-113.
- Çiğdem, A. (2004). *Bir imkan olarak modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dalgaldere, S., & Kılıç, E. (2015). Büyük veri ve mahremiyet sorununa eleştirel bir bakış. R. Çelik & S. Dalgaldere (Edt.), *Yeni ve geleneksel medya okumaları* içinde (s. 201-219). İstanbul: İskenderiye Kitap-41.
- Denzin, K. N. (1991). *Images of postmodern society*. London: Sage Pub.
- Dolgun, U. (2015). *Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu küreselleşen dünyada gözetim, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri* (3. baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *İktidarın gözü* (I. Ergüden, Çev.). (4. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal medya eleştirel bir giriş* (D. Saraçoğlu & İ. Kalaycı, Çev.). Ankara: Renas Yayıncılık.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdili, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gül, E. C. (2016). Postmodern sanrı ve yabancılaşma gerçeği. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 75-107.
- Güven, A. (2013). Dijital dünyanın ahlaki çıkmazlarına yolculuk: Black Mirror. *Sinemarmara (Marmara Medya Merkezi Sinema Dergisi)*, 2, 56-61.
- Habermas, J. (2002). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü* (T. Bora & M. Sancar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu kültürel değişimin kökenleri* (S. Savran, Çev.). (5. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hassan, I. H. (1998). Toward a concept of postmodernism. In P. Geyh, F. G. Leebron & A. Levy (Eds), *Postmodern american fiction: a norton anthology* (pp. 586-595). New York: Norton.
- Helvacıoğlu, E. (2004). *Panoptikon'da isyan*. *Bilim ve Gelecek Dergisi*, 9.
- Huxley, A. (2003). *Cesur yeni dünya* (Ü. Tosun, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kalfa, A., & Topateş, H. (2010). Çalışma ilişkilerinde denetimin gizilleşmesi bağlamında elektronik gözetim pratiklerinin otoritesi. II. *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, 04-06 Kasım Denizli, 429-448.
- Karahisar, T. (2014). Developments in communication technologies and employee privacy in the workplace. *Journal of Media Critics*, 221-234.
- Karakurt, E. (2006). Kentsel mekanı düzenleme önerileri: modern kent planlama anlayışı ve postmodern kent planlama anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26, 1-25.
- Kaypak, Ş. (2013). Modernizmden postmodernizme değişen kentleşme. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2 (4), 80-95.
- Koskela, H. (2000). 'The gaze without eyes': video-surveillance and the chancing nature of urban space. *Progress in Human Geography*, 24 (2), 243-265.

- Liska, A. & Grune, I. (1999). Bir post-modern kültür olarak internet 2.6 versiyonu. (D. Bıçkı, Çev.). *Bilgi Toplum Dergisi*, 2, 23-38.
- Luckmann, T. (2013). *Görünmeyen din; modern toplumda din problemi* (A. Coşkun & F. Aydın, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik göz* (D. Hattatoğlu, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen toplum günlük hayatı kontrol etmek* (G. Soykan, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyotard, J. F. (1997). *Postmodern durum bilgi üzerine bir rapor* (A. Çiğdem, Çev.). (2. baskı). Ankara: Vadi Yayınları-59.
- Marshall, B. (2001). *Katı olan her şey buharlaşıyor* (Ü. Altuğ & B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mattelart, A. (2012). *Gözetimin küreselleşmesi: güvenileştirme düzeninin kökeni* (O. Gayretli & S. E. Karacan, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- McLuhan, M. (2005). *Yaradığımız medya medyanın etkileri üzerine bir keşif yolculuğu* (Ü. Oskay, Çev.). İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Niedzwiecki, H. (2009). *Dikizleme günlüğü-kendimizi ve komşularımızı gözetlemeyi niçin bu kadar sevdik?* (G. Gündüç, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Okmeydan, S. B. (2017). Yeni iletişim teknolojileri sorgulamak: etik, güvenlik ve mahremiyetin kesiştiği nokta. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER)*, 5 (1), 347-372.
- Okur, H. D. (2016). Sosyal ağların gençliğin değerlerine etkisi. A. Ç. Deniz & A. B. Hülür (Edt.), *Yeni medya ve toplum disiplinlerarası yaklaşımlar içinde* (s. 289-324). Konya: Literatürk Academia.
- Orwell, G. (2003). 1984 (N. Akgören, Çev.). (5. baskı), İstanbul: Can Yayınları.
- Özcan, A. (2015). Sosyal medyanın ekonomi politiği. R. Çelik & S. Dalgaldere (Edt.), *Yeni ve geleneksel medya okumaları içinde* (s. 185-200). İstanbul: İskenderiye Kitap-41.
- Özdel, G. (2012). Foucault bağlamında iktidarın görünmezliği ve 'panoptikon' ile 'iktidarın gözü' göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 2 (1), 22-29.
- Öze, N. (2014). Kültür, tüketim kültürü ve halkla ilişkiler: Kuzey Kıbrıs, Telsim (Vodafone Kıbrıs) örnek olay çözümlemesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları*, 56-83.
- Özgül, G. E. (2015). Yanılsamalar labirentinde bir yanılsama olarak özne. Ö. Oğuzhan (Edt.), *İletişimde sosyal medya sosyal medyada etkileşim içinde* (s. 83-110). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Öztürk, S. (2013). Filmlerle görünürlüğün dönüşümü: panoptikon, süperpanoptikon, sinoptikon. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 36, 132-151.
- Pimenta, E. D. M. (2010). The city of sun: panopticon, synopticon and omnipticon-big brother and the giant with thousand eyes. In Pimenta, E. D. M. (Eds.), *Low power society- continuous hyperconsumption and the end of the medium class in a hyperurban planet* (pp. 260-303). UK: ASA Art and Technology Limited.

- Sabuncuoğlu, A. (2015). Sosyal medyanın bir gösteriş tüketimi mecrası olarak kullanımı. A. Z. Özgür ve A. İşman (Der.), *İletişim çalışmaları 2015* içinde (s. 369-380). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayın No: 134 (TOJCAM).
- Saf, H. H. (2016). Gözetim toplumu çerçevesinde işyerinde gözetim uygulamaları: Fordist ve postfordist üretim biçimlerindeki gözetimin karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 42, 233-251.
- Sartori, G. (2004). *Görmenin iktidarı* (G. Batuş & B. Ulukan, Çev.). İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Sarup, M. (2004). *Postyapısalcılık ve postmodernizm*, (A. Güçlü, Çev.). (2. baskı), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Savcı, İ. (2002). İşyerlerinde elektronik denetim ve gözetim. A. A. Dikmen (Der.), *Küreselleşme, emek süreçleri ve yapısal uyum* içinde (7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitapçığı), Ankara: TSBD-İmaj Yayıncılık.
- Soykan, Ö. N. (1993). *Türkiye'den felsefe manzaraları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sönmez, B. (2016). Gözetim toplumunun günümüz tüketim dinamikleri bağlamında yorumlanması. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 262-284.
- Sprague, R. D. (2007). From Taylorism to the omnipticon: expanding employee surveillance beyond the workplace. *Journal of Computer & Information Law*, 25 (1), 1-35.
- Sucu, İ. (2011). Gözetim toplumunun karşı ütopya yüzü: iktidar güçleri ve ötekiler. *Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi*, 2, 125-140.
- Şan, M. K., & Hira, İ. (2007). Frankfurt okulu ve kültür endüstrisi eleştirisi. M. K. Şan (Edt.), *Sosyoloji yazıları 1*, Sakarya Üniversitesi sosyoloji bölümü ortak çalışması içinde (s. 324-340). İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Şaylan, G. (2006). *Postmodernizm*. (3. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Şener, N. K. (2016). Eğlencenin gözetleme hâli ya da eğlence endüstrisinde 'görünen' ve 'gören' olmak. *TRT Akademi, Eğlence Endüstri Sayısı*, 1 (1), 50-70.
- Şener, G., & Kuş, O. (2015). Büyük birader'den büyük veriye gözetim toplumu. Ö. Oğuzhan (Edt.), *İletişimde Sosyal Medya Sosyal Medyada Etkileşim* içinde (s. 53-82). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Şengün, H. İ., & Karahan, M. (2013). Hedonik (hazcı) tüketim alışkanlıkları ve tüketicileri bu tür alışkanlıklara motive eden nedenler. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 13-26.
- Toktaş, S. A., vd. (2012). *Türkiye'de dijital gözetim: T.C. kimlik numarasından e-kimlik kartlarına yurttaşın sayısal bedenlenişi*. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Veblen, T. (2005). *Aylak sınıfın teorisi*, (Z. Gültekin & C. Atay, Çev.). İstanbul: Babil Yayınları.
- Yağlı, S. (2015). Bir anlatı mecrası olarak yeni medyanın söyleminde trans bireyler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 267-284.
- Yazıcı, M. (2013). Toplumsal değişim ve sosyal değerler. *Turkish Studies*, 8 (8), 1489-1501.